

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Biologii i Nauk o Ziemi
Instytut Geografii

Jadwiga Biegańska

**Urbanizacja
obszarów wiejskich
w Polsce na przełomie
XX i XXI wieku**

Praca doktorska wykonana
w Zakładzie Studiów Miejskich i Rekreacji
pod kierunkiem
Prof. dr hab. Danieli Szymańskiej

Toruń 2009

Spis treści:

1. Wstęp.....	4
1.1. Cel, zakres pracy i założenia badawcze.....	4
1.2. Teoretyczno-metodologiczne problemy badań i przegląd literatury z zakresu urbanizacji.....	10
1.3. Kryteria delimitacji obszarów wiejskich.....	26
1.4. Metody pracy i ocena materiałów źródłowych.....	31
2. Uwarunkowania urbanizacji obszarów wiejskich w Polsce w świetle dotychczasowych badań.....	35
2.1. Uwarunkowania urbanizacji od zakończenia II wojny światowej do 1989 roku...35	
2.2. Uwarunkowania urbanizacji od momentu rozpoczęcia transformacji systemowej aż do czasów obecnych	41
3. Urbanizacja obszarów wiejskich w Polsce i jej różnicowanie regionalne.....	53
3.1. Wymiar demograficzny.....	53
3.2. Wymiar społeczny.....	117
3.3. Wymiar ekonomiczny.....	143
3.4. Wymiar infrastrukturalny.....	165
4. Klasyfikacje i typologie obszarów wiejskich w Polsce ze względu na poziom zurbanizowania.....	200
4.1. Klasyfikacja i typologia obszarów wiejskich z zastosowaniem analizy czynnikowej (metoda składowych głównych).....	202
4.2. Klasyfikacja obszarów wiejskich z zastosowaniem analizy skupień (metoda k-średnich).....	229
4.3. Klasyfikacja obszarów wiejskich za pomocą metody z-scores (wskaźnik syntetyczny Perkala).....	234
5. Zakończenie.....	238
Literatura.....	242
Spis tabel.....	252
Spis rycin.....	254

Spis tabel:

1. Zestawienie wymiarów (płaszczyzn) urbanizacji według różnych autorów – s. 21
2. Podstawowe kryteria wydzielenia obszarów wiejskich, udział populacji wiejskiej i powierzchni obszarów wiejskich w wybranych krajach europejskich – s. 29
3. Wybrane wartości odnoszące się do gęstości zaludnienia – s. 55
4. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym – s. 61
5. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności w wieku produkcyjnym – s. 62
6. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności w wieku poprodukcyjnym – s. 66
7. Wybrane wartości odnoszące się do indeksu starości demograficznej – s. 68
8. Wybrane wartości odnoszące się do dynamiki starzenia się demograficznego – s. 69
9. Wybrane wartości odnoszące się do zgonów niemowląt – s. 83
10. Wybrane wartości odnoszące się do małżeństw – s. 88
11. Wybrane wartości odnoszące się do rozwodów – s. 90
12. Wybrane wartości odnoszące się do napływu ludności ogółem – s. 94
13. Wybrane wartości odnoszące się do napływu ludności z miast – s. 94
14. Wybrane wartości odnoszące się do napływu ludności ze wsi – s. 95
15. Wybrane wartości odnoszące się do napływu ludności z zagranicy – s. 98
16. Wybrane wartości odnoszące się do odpływu ludności ogółem – s. 98
17. Wybrane wartości odnoszące się do odpływu ludności do miast – s. 100
18. Wybrane wartości odnoszące się do odpływu ludności do wsi – s. 101
19. Wybrane wartości odnoszące się do odpływu ludności za granicę – s. 103
20. Wybrane wartości odnoszące się do salda migracji wewnętrznych – s. 107
21. Wybrane wartości odnoszące się do salda migracji zewnętrznych – s. 109
22. Wybrane wartości odnoszące się do ogólnego salda migracji – s. 110
23. Wybrane wartości odnoszące się do przyrostu rzeczywistego – s. 113
24. Wybrane wartości odnoszące się do typologii Webba – s. 114
25. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności z wykształceniem wyższym – s. 120
26. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności z wykształceniem policealnym – s. 122
27. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności z wykształceniem średnim – s. 124
28. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności z wykształceniem zasadniczym zawodowym – s. 125
29. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności z wykształceniem podstawowym – s. 125
30. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności z wykształceniem podstawowym nieukończonym – s. 127
31. Wybrane wartości odnoszące się do liczby komputerów w szkołach – s. 132
32. Wybrane wartości odnoszące się do liczby komputerów podłączonych do Internetu w szkołach – s. 132
33. Wybrane wartości odnoszące się do liczby ludności na 1 bibliotekę – s. 138
34. Wybrane wartości odnoszące się do liczby woluminów – s. 138

35. Wybrane wartości odnoszące się do liczby czytelników – s. 140
36. Wybrane wartości odnoszące się do liczby wypożyczeń – s. 143
37. Wybrane wartości odnoszące się do udziału aktywnych zawodowo – s. 145
38. Wybrane wartości odnoszące się do udziału pracujących – s. 147
39. Wybrane wartości odnoszące się do udziału bezrobotnych – s. 147
40. Wybrane wartości odnoszące się do udziału biernych zawodowo – s. 149
41. Wybrane wartości odnoszące się do udziału utrzymujących się z rolnictwa – s. 150
42. Wybrane wartości odnoszące się do udziału utrzymujących się z pracy najemnej poza rolnictwem – s. 152
43. Wybrane wartości odnoszące się do udziału utrzymujących się z pracy na własny rachunek poza rolnictwem – s. 153
44. Wybrane wartości odnoszące się do udziału utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych – s. 154
45. Wybrane wartości odnoszące się do udziału utrzymujących się z emerytury – s. 155
46. Wybrane wartości odnoszące się do udziału utrzymujących się z renty – s. 157
47. Wybrane wartości odnoszące się do podmiotów gospodarczych – s. 162
48. Wybrane wartości odnoszące się do dochodów na 1 osobę uzyskiwanych w gminach – s. 165
49. Wybrane wartości odnoszące się do długości sieci wodociągowej – s. 170
50. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności korzystającej z sieci wodociągowej – s. 171
51. Wybrane wartości odnoszące się do długości sieci kanalizacyjnej – s. 172
52. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej – s. 174
53. Wybrane wartości odnoszące się do długości sieci gazowej – s. 175
54. Wybrane wartości odnoszące się do udziału ludności korzystającej z sieci gazowej – s. 177
55. Wybrane wartości odnoszące się do liczby m² na 1 mieszkanie – s. 181
56. Wybrane wartości odnoszące się do liczby osób na 1 mieszkanie – s. 181
57. Wybrane wartości odnoszące się do liczby m² na 1 osobę – s. 183
58. Wybrane wartości odnoszące się do liczby izb na 1 mieszkanie – s. 185
59. Wybrane wartości odnoszące się do udziału mieszkań wyposażonych w wodociąg sieciowy – s. 187
60. Wybrane wartości odnoszące się do udziału mieszkań wyposażonych w ustęp splukiwany – s. 188
61. Wybrane wartości odnoszące się do udziału mieszkań wyposażonych w łazienkę – s. 190
62. Wybrane wartości odnoszące się do udziału mieszkań wyposażonych w centralne ogrzewanie – s. 191
63. Wybrane wartości odnoszące się do udziału mieszkań wyposażonych w gaz sieciowy – s. 192
64. Wybrane wartości odnoszące się do sklepów – s. 195
65. Wybrane wartości odnoszące się do stacji benzynowych – s. 196
66. Wybrane wartości odnoszące się do aptek i punktów aptecznych – s. 199

67. Wartości własne – s. 203
68. Współrzędne czynnikowe zmiennych – s. 205
69. Składowa główna Z_1 – s. 208
70. Składowa główna Z_2 – s. 210
71. Składowa główna Z_3 – s. 211
72. Składowa główna Z_4 – s. 214
73. Składowa główna Z_5 – s. 214
74. Składowa główna Z_6 – s. 216
75. Składowa główna Z_7 – s. 217
76. Składowa główna Z_8 – s. 218
77. Wartości własne – s. 221
78. Współrzędne czynnikowe zmiennych – s. 222
79. Składowa główna Z_1 – s. 223
80. Składowa główna Z_2 – s. 226

Spis rycin:

1. Gminy miejsko-wiejskie i wiejskie w Polsce (stan na 2006 rok) – s. 7
2. Zmiany liczby ludności w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1946-2006 – s. 54
3. Gęstość zaludnienia na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach (przedziały z 1988 roku) – s. 56
4. Piramidy płci i wieku dla ludności: (1) Polski ogółem, (2) miast, (3) obszarów wiejskich w wybranych latach – s. 57
5. Zmiany udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1950-2006 - s. 59
6. Udział ludności w wieku przedprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 60
7. Zmiany udziału ludności w wieku produkcyjnym w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1950-2006 – s. 61
8. Udział ludności w wieku produkcyjnym w ogólnej liczbie ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 63
9. Zmiany udziału ludności w wieku poprodukcyjnym w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1950-2006 – s. 64
10. Udział ludności w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 65
11. Wskaźnik obciążenia ludności młodej przez ludność najstarszą demograficznie (indeks starości demograficznej I_{SD}) na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 67
12. Wskaźnik starości demograficznej A (dynamika starzenia się demograficznego) na obszarach wiejskich w Polsce w latach 1996-2006 – s. 69
13. Zmiany współczynnika feminizacji w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1950-2006 – s. 70
14. Współczynnik feminizacji na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach (przedziały z 1988 roku) – s. 72
15. Zmiany współczynnika urodzeń w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1946-2006 – s. 74
16. Zmiany liczby urodzeń pozamałżeńskich na 100 urodzeń żywych w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1970-2006 – s. 75
17. Liczba urodzeń żywych na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach (przedziały z lat 1987-89) – s. 76
18. Zmiany współczynnika zgonów w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1946-2006 – s. 78
19. Liczba zgonów na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach (przedziały z lat 1987-89) – s. 79
20. Zmiany współczynnika zgonów niemowląt w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1946-2006 – s. 81

21. Liczba zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 82
22. Zmiany przyrostu naturalnego w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1951-2006 – s. 83
23. Współczynnik przyrostu naturalnego na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach (przedziały z lat 1987-89) – s. 85
24. Zmiany współczynnika zawieranych małżeństw w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1946-2006 – s. 86
25. Liczba zawieranych małżeństw na 1000 ludności w powiatach ziemskich w Polsce w wybranych latach – s. 87
26. Zmiany współczynnika rozwodów w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1946-2006 – s. 88
27. Liczba rozwodów na 1000 ludności w powiatach ziemskich w Polsce w wybranych latach – s. 89
28. Napływ do gminy ogółem na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 92
29. Napływ do gminy z miasta na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 93
30. Napływ do gminy ze wsi na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 96
31. Napływ do gminy z zagranicy na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 97
32. Odpływ z gminy ogółem na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 99
33. Odpływ z gminy do miasta na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 101
34. Odpływ z gminy na wieś na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 103
35. Odpływ z gminy za granicę na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 104
36. Saldo migracji wewnętrznych na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 106
37. Saldo migracji zewnętrznych na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 108
38. Zmiany ogólnego salda migracji na 1000 ludności w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1951-2006 – s. 109
39. Saldo migracji ogółem na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 111
40. Zmiany przyrostu rzeczywistego na 1000 ludności w Polsce ogółem, w miastach i na obszarach wiejskich w latach 1951-2006 – s. 113

41. Przyrost rzeczywisty na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 115
42. Typologia Webba sporządzony dla obszarów wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 116
43. Udział ludności z wykształceniem wyższym w ogóle ludności w wieku 13 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 121
44. Udział ludności z wykształceniem policealnym w ogóle ludności w wieku 13 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 121
45. Udział ludności z wykształceniem średnim w ogóle ludności w wieku 13 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 123
46. Udział ludności z wykształceniem zasadniczym zawodowym w ogóle ludności w wieku 13 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 123
47. Udział ludności z wykształceniem podstawowym w ogóle ludności w wieku 13 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 126
48. Udział ludności nieposiadającej żadnego wykształcenia lub posiadającej wykształcenie niepełne podstawowe w ogóle ludności w wieku 13 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 126
49. Udział ludności z wykształceniem ponadpodstawowym w wieku 15 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 1970 i 1988 roku – s. 129
50. Udział ludności z wykształceniem ponadpodstawowym w wieku 13 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku (przedziały z 1988 roku) – s. 129
51. Udział ludności z wykształceniem średnim i wyższym w wieku 15 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 1970 i 1988 roku – s. 130
52. Udział ludności z wykształceniem średnim i wyższym w wieku 13 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku (przedziały z 1988 roku) – s. 130
53. Liczba komputerów w szkołach podstawowych i gimnazjalnych przypadająca na 100 uczniów na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 133
54. Liczba komputerów podłączonych do Internetu w szkołach podstawowych i gimnazjalnych przypadająca na 100 uczniów na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 134
55. Liczba ludności w tys. przypadająca na 1 bibliotekę na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 137
56. Liczba woluminów w tys. przypadająca na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 139
57. Liczba czytelników przypadająca na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 141
58. Liczba wypożyczeń przypadająca na 1 czytelnika na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 142
59. Udział aktywnych zawodowo w ogóle ludności w wieku 15 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 145
60. Udział pracujących w ogóle ludności w wieku 15 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 146

61. Udział bezrobotnych w ogóle ludności w wieku 15 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 148
62. Udział osób biernych zawodowo w ogóle ludności w wieku 15 lat i więcej na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 149
63. Udział utrzymujących się z pracy w rolnictwie w ogóle ludności w wieku 15 lat i więcej posiadającej własne źródło dochodu na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 151
64. Udział utrzymujących się z pracy najemnej poza rolnictwem w ogóle ludności w wieku 15 lat i więcej posiadającej własne źródło dochodu na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 152
65. Udział utrzymujących się z pracy na własny rachunek lub najmu poza rolnictwem w ogóle ludności w wieku 15 lat i więcej posiadającej własne źródło dochodu na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 153
66. Udział utrzymujących się z niezarobkowych źródeł dochodu w ogóle ludności w wieku 15 lat i więcej posiadającej własne źródło dochodu na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 154
67. Udział utrzymujących się z emerytury w ogóle ludności w wieku 15 lat i więcej posiadającej własne źródło dochodu na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 155
68. Udział utrzymujących się z renty w ogóle ludności w wieku 15 lat i więcej posiadającej własne źródło dochodu na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 roku – s. 156
69. Liczba podmiotów gospodarczych działających w systemie REGON na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 161
70. Dochód uzyskiwany w gminach miejsko-wiejskich i wiejskich w przeliczeniu na 1 mieszkańca w Polsce w wybranych latach – s. 164
71. Długość czynnej sieci wodociągowej na 100 km² na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 169
72. Odsetek ludności korzystający z sieci wodociągowej w ogólnej liczbie ludności na obszarach wiejskich w Polsce w 2006 – s. 170
73. Długość czynnej sieci kanalizacyjnej na 100 km² na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 173
74. Odsetek ludności korzystający z sieci kanalizacyjnej w ogólnej liczbie ludności na obszarach wiejskich w Polsce w 2006 – s. 174
75. Długość czynnej sieci gazowej na 100 km² na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 176
76. Odsetek ludności korzystający z sieci gazowej w ogólnej liczbie ludności na obszarach wiejskich w Polsce w 2006 – s. 177
77. Liczba m² przypadająca na 1 mieszkanie na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 180
78. Liczba osób przypadająca na 1 mieszkanie na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 182

79. Liczba m² przypadająca na 1 osobę na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 184
80. Liczba izb przypadająca na 1 mieszkanie na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 186
81. Odsetek mieszkań podłączonych do sieci wodociągowej na obszarach wiejskich w Polsce w 2006 roku – s. 187
82. Odsetek mieszkań wyposażonych w ustęp splukiwany na obszarach wiejskich w Polsce w 2006 roku – s. 188
83. Odsetek mieszkań wyposażonych w łazienkę na obszarach wiejskich w Polsce w 2006 roku – s. 189
84. Odsetek mieszkań wyposażonych w centralne ogrzewanie na obszarach wiejskich w Polsce w 2006 roku – s. 190
85. Odsetek mieszkań podłączonych do sieci gazowej na obszarach wiejskich w Polsce w 2006 roku – s. 191
86. Liczba sklepów na 1000 ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 194
87. Liczba stacji benzynowych na 10 tys. ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 197
88. Liczba aptek i punktów aptecznych na 10 tys. ludności na obszarach wiejskich w Polsce w wybranych latach – s. 198
89. Wykres osypiska – s. 204
90. Rozkład przestrzenny składowej Z₁ w podziale na typy na obszarach wiejskich w Polsce – s. 207
91. Rozkład przestrzenny składowej Z₂ w podziale na typy na obszarach wiejskich w Polsce – s. 207
92. Rozkład przestrzenny składowej Z₃ w podziale na typy na obszarach wiejskich w Polsce – s. 212
93. Rozkład przestrzenny składowej Z₄ w podziale na typy na obszarach wiejskich w Polsce – s. 212
94. Rozkład przestrzenny składowej Z₅ w podziale na typy na obszarach wiejskich w Polsce – s. 215
95. Rozkład przestrzenny składowej Z₆ w podziale na typy na obszarach wiejskich w Polsce – s. 215
96. Rozkład przestrzenny składowej Z₇ w podziale na typy na obszarach wiejskich w Polsce – s. 218
97. Rozkład przestrzenny składowej Z₈ w podziale na typy na obszarach wiejskich w Polsce – s. 218
98. Wykres osypiska – s. 222
99. Rozkład przestrzenny składowej Z₁ w podziale na typy na obszarach wiejskich w Polsce – s. 224

100. Rozkład przestrzenny składowej Z_1 w podziale na typy na obszarach wiejskich w Polsce – s. 224
101. Typologia obszarów wiejskich w Polsce na podstawie metody znaków – s. 228
102. Klasyfikacja obszarów wiejskich w Polsce metodą skupień (metoda k-średnich) – s. 231
103. Wykres średnich k-skupień – s. 233
104. Poziom zurbanizowania obszarów wiejskich w Polsce obliczony metodą z-scores (wskaźnik Perkala) – s. 235